

NELLY MOERMAN

In hout gesneden

Verbeelding en beeldtraditie in het Leven van Lidwina van Schiedam

De oudste schaatsafbeelding in Nederland is te vinden in een heiligenleven, namelijk de *Vita alme virginis Lijdwine* (Het leven van de zalige maagd Lidwina) van Johannes Brugman. In deze door Otgier Nachtegael gedrukte incunabel (1498) is een serie van twintig houtsneden opgenomen met gebeurtenissen uit het leven van Lidwina van Schiedam. Op een van die houtsneden is haar val op het ijs uitgebeeld. Wanneer zeven jaar later (1505) dezelfde houtsneden door dezelfde drukker opnieuw worden afgedrukt, nu in een *Middelnederlands Leven*, zijn aan de oorspronkelijke houtsnede van Lidwina's val op het ijs beschadigingen ontstaan die van belang zijn bij de interpretatie van de afbeelding.

Wie was Lidwina van Schiedam (1380-1433)?

Lidwina is geboren en getogen in Schiedam.¹ Waarschijnlijk is zij tijdens haar leven nooit buiten de stad geweest. Het gezin had negen kinderen en zij was het enige meisje temidden van acht broers. Het kernmoment in haar leven is de val op het ijs toen zij ongeveer vijftien jaar oud was. Bij haar val brak zij een *corte ribbe* in haar rechterzij. Aansluitend ontstond een abces dat naar binnen doorbrak met allerlei ziekten tot gevolg. Zij herstelde niet meer en bleef tot aan haar dood bedlegerig. In haar *Vita* is beschreven hoe zij tijdens haar ziekte een geestelijke groei doormaakte. Zij kreeg visioenen en sprak over uittredingen. De magistraat van Schiedam liet in 1421 een officieel stuk opstellen dat bekend geworden is als *Vidimus*.² Daarin is haar fysieke toestand beschreven en staat vermeld dat zij jarenlang niet at en nauwelijks dronk. De hostie die zij ontving tijdens de communie was voor haar voldoende. Rond haar ziekbed gebeurden allerlei bijzondere dingen zoals een geldbuidel die steeds gevuld bleef ook nadat er was uitgedeeld aan de armen. Ook hing er een welriekende geur om haar heen, terwijl haar lichaam geteisterd werd door etterende wonden.

Lidwina werd door de lokale bevolking al tijdens haar leven als een heilige beschouwd. De aanvankelijke pogingen om haar heilig te laten verklaren mislukten

door de politieke en religieuze onrust die samenhang met de opkomende Reformatie. Het zou tot 1890 duren voordat paus Leo XIII de reeds eeuwenlang bestaande verering van Lidwina bevestigde en goedkeurde. Daarmee werd zij tot een officiële heilige.³ Lidwina is geworden tot de patrones van de chronisch zieken en als 'schaatsheilige' wordt zij door schaatsers aangeroepen voor hulp en ondersteuning.

Lidwina's leven beschreven en gedrukt

Lidwina's leven is diverse malen beschreven.⁴ Reeds kort na haar overlijden in 1433 verschenen drie Latijnse levensbeschrijvingen, te weten de *Vita* van Hugo van Rugge (1434-1436), die van Thomas à Kempis (1448) en die van Johannes Brugman (1456).⁵ Ook ontstond er een Middelnederlands Leven waarvan lang gedacht werd dat het de bron was voor de Latijnse *Vitae*.⁶ Koen Goudriaan heeft op inhoudelijke gronden aangetoond dat de Middelnederlandse tekst beschouwd moet worden als een uittreksel van de Latijnse *Vita* van Hugo van Rugge, die bekend is geworden onder de beginwoorden van de tekst: *Venite et videte* (Komt en ziet).⁷

Na de opkomst van de boekdrukkunst in de loop van de vijftiende eeuw verscheen Lidwina's levensbeschrijving al snel in gedrukte vorm. Vermeldenswaard zijn de drie Middelnederlandse edities die binnen een decennium gedrukt werden in Delft en Gouda (1487, 1490, 1496).⁸ Deze snelle opeenvolging geeft aan dat onder de burgerij de belangstelling voor Lidwina groot geweest moet zijn. De boeken bevatten houtsneden waarop Lidwina ten voeten uit is afgebeeld, als een heilige met een crucifix, rozentak en een krans met rozen in het haar als haar attributen.⁹

Toen Schiedam in 1489 tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten op wonderbaarlijke wijze ontsnapte aan een vijandelijke Hoekse aanval, werd algemeen aangenomen dat dit kwam door ingrijpen van Lidwina. Uit dankbaarheid lieten de kerkmeesters van de Sint-Janskerk in Schiedam een mooie uitgave drukken van de Latijnse tekst van Brugman. Speciaal voor deze editie werd een serie van twintig houtsneden gemaakt met afbeeldingen die het leven van Lidwina illustreren.¹⁰ Men hoopte zo geld bijeen te brengen om een canonisatieprocedure in gang te kunnen zetten. Een lokale priester, Otgier Nachtegael, nam het voortouw en voor deze gelegenheid werd een drukkerij ingericht in het Sint-Annaconvent in Schiedam.¹¹

De uitgave van Brugmans *Vita Lijdwine* kwam in 1498 van de pers. Van deze editie zijn over de hele wereld negentien exemplaren teruggevonden. Vier daarvan bevinden zich in Nederland: in de Koninklijke Bibliotheek Den Haag, het Gemeentearchief Schiedam, de Universiteitsbibliotheek Utrecht en het Museum Catharijneconvent in Utrecht.¹² Zeven jaar later drukte Otgier Nachtegael een levensbeschrijving van Lidwina in de volkstaal (1505) en gebruikte daarbij dezelfde houtsneden. Van deze uitgave is maar één exemplaar bekend en dat bevindt zich in de bibliotheek van het Museum Catharijneconvent in Utrecht. Het Catharijneconvent beschikt dus over twee uitgaven met de serie Lidwina-houtsneden, een in het Latijn (1498) en een in het Middelnederlands (1505), beide gedrukt door Otgier Nachtegael.¹³

Een heldere beeldtaal

De verhalende houtsneden zijn charmant in hun eenvoud en met een realistische helderheid zijn de bijzonderheden tot in detail weergegeven.¹⁴ Een goed voorbeeld is de houtsnede van dokter Govaert Sonderdanc, die als lijfarts van Margaretha van Bourgondië de opdracht kreeg om te kijken of hij iets voor Lidwina kon doen (afb. 1).¹⁵

AFB. 1 Dokter Govaert Sonderdanc onderzoekt de zieke Lidwina en deelt de uitslag mee aan haar ouders. *Vita alme virginis Lijdwine* van Johannes Brugman, gedrukt door Otgier Nachtegael te Schiedam in 1498. Museum Catharijneconvent, Utrecht, cat.nr. BMH i 44.

Rechts op de achtergrond ligt Lidwina ziek in bed, terwijl wormen uit de gaten in haar buik kruipen. Links op de achtergrond voert dokter Sonderdanc het inwendig onderzoek uit bij Lidwina. Hij draagt een schort, vastgeknoopt achter zijn rug, en heeft de mouwen opgestroopt. Met zijn linkerhand voelt hij in haar buik. Maar eerst heeft hij haar darmen eruit gehaald en opgevangen in een houten kuip, die hij met zijn knieën vastgeklemd houdt. Middenvoor vertelt dokter Sonderdanc de diagnose aan de ouders. Dat het een slecht bericht is, blijkt uit de omgekeerde beker in zijn linkerhand waar de urine uitloopt.

Een ander voorbeeld van hoe betrokkenheid bij de voorstelling tot stand komt, is te zien in de afbeelding van Lidwina's val op het ijs (afb. 2). Een uitgestrekte ijsvlakte reikt tot aan de horizon, die op driekwart van de prenthoogte is weergegeven. De ijsvlakte is bevolkt met naar de einder toe steeds kleiner wordende figuren. Een tweetal mannen heeft de benen uitgeslagen in sierlijke schaatsbewegingen. De nadruk in de afbeelding ligt bij de groep vrouwen op de voorgrond. Lidwina ligt met een van pijn vertrokken gezicht op het ijs met de schaats nog aan haar voet. Zij wordt ondersteund door twee vrouwen die bij haar zijn neergehurkt. Het gezichtspunt in de afbeelding is zodanig gekozen dat wij als toeschouwer op hetzelfde niveau zijn als de geknielde vrouwen. Daardoor is het bijna onmogelijk om geen oog te hebben voor haar angst en pijn.

Beeldtraditie van de gevallen Lidwina

Lidwina en de twee helpende vrouwen vormen de kern van de houtsnede. Het drietal roept associaties op met de manier waarop de bezwijmende Maria met Johannes en Maria Cleophas zijn afgebeeld in bijvoorbeeld de kruisafname van Rogier van der Weyden (zie het artikel van Annemarie Melis in deze aflevering). Een dergelijke groep wordt in de literatuur aangeduid als een 'swooning-Mary-group' (bezwijmende-Mariagroep). Deze groep wordt steeds links naast het kruis afgebeeld. De vormovereenkomst tussen de bezwijmende Maria en de gevallen Lidwina is opmerkelijk en duidt op een beeldtraditie. In dit verband is een kruisafname van Jacob Cornelisz. van Oostsanen (ca. 1472-1533) ook vermeldenswaard (afb. 4). Deze schilder zou mogelijk de

AFB. 2 Lidwina's val op het ijs voor de eerste keer afgedrukt in 1498. *Vita alme virginis Lijdwine* van Johannes Brugman, gedrukt door Otgier Nachtegael te Schiedam in 1498. Museum Catharijneconvent, Utrecht, cat.nr. BMH i 44.

AFB. 3 Lidwina's val op het ijs voor de tweede keer afgedrukt in 1505. *Leven ende hystorie der saligher maghet Liedwy van Schiedam ende van haer wonderlike gheboorte*, gedrukt door Otgier Nachtegael te Schiedam in 1505. Museum Catharijneconvent, Utrecht, cat.nr. BMH Warm pi 1259B5(3).

maker kunnen zijn van de serie Lidwina-houtsneden.¹⁶ Weliswaar staat de groep op het schilderij iets meer rechtop dan op de houtsnede, maar dit zou verklaard kunnen worden door het staande formaat van het schilderij. Grote overeenkomst vertoont de hoofdbedekking van Maria met die van Lidwina. In beide gevallen bevindt zich een vouw in het midden.¹⁷

Tekst-beeldrelatie bij het meervoudig afdrukken

Nadat Otgier Nachtegael de serie houtsneden had afgedrukt in de Latijnse uitgave van Brugman (1498), gebruikte hij de houtblokken zeven jaar later opnieuw in een Middelnederlandse tekst (1505). In de Latijnse uitgave zijn de houtsneden eenmalig afgedrukt in een strakke lay-out: onder- of bovenaan de pagina en op plaatsen die passen bij de tekst. In de Middelnederlandse editie is Nachtegael heel anders te werk gegaan. De houtsneden zijn op verschillende plaatsen ingevoegd, zelfs in het midden van de pagina. Niet alleen is in de Middelnederlandse uitgave de opmaak anders, ook

AFB. 4 Kruisiging, toegeschreven aan Jacob Cornelisz. van Oostsanen (ca. 1472-1533), gedateerd 1507. New York, privécollectie, 99.1 x 78 cm. Uit: red. Molly Faries (zie noot 16) 250.

zijn dezelfde houtsneden meerdere keren gebruikt. Zo maakte hij met de serie van twintig houtsneden in de Middelnederlandse tekst achtendertig afdrukken. Nachtegael moet dit gedaan hebben om zijn publiek ter wille te zijn en om het boek beter verkoopbaar te maken.

In de Latijnse uitgave werden de houtsneden één keer afgedrukt op een plaats die past bij de tekst. Dit garandeert een goede tekst-beeldrelatie. Maar hoe is die relatie in de Middelnederlandse tekst bij het meervoudig afdrukken van dezelfde houtsnede? Uit een vergelijking met andere Middelnederlandse drukken, bleek dat Nachtegael in de uitgave van 1505 hoofdstukken heeft gesplitst en zo ruimte creëerde voor meer afbeeldingen. Aan de tekst zelf veranderde hij niets, maar er werden nieuwe titels toegevoegd of de oude werden aangepast. Doordat hij de houtsnede een vaste plaats gaf, direct aansluitend aan de titel, kon Nachtegael zorgen voor een goede aansluiting tussen titel en afbeelding.

Zijn werkwijze is duidelijk te maken aan de hand van de houtsnede 'Het wonderbaarlijk Mariabeeld' (afb. 5). Deze gebeurtenis speelde zich af voor de geboorte van Lidwina. Een beeldhouwer kwam met een Mariabeeld naar Schiedam en wilde het per schip vervoeren naar Antwerpen om het daar te verkopen. Toen het beeld aan boord gebracht was, werd het zo zwaar dat het schip met geen twintig sterke mannen van de wal was te krijgen. Maria zou hiermee willen aangeven dat het beeld in Schiedam moest blijven, zo meende men. Daarop verkocht de beeldhouwer het beeld aan de kerkmeesters van de Sint-Janskerk en kreeg het een mooie plaats in de kerk van Schiedam. Lidwina had als jong meisje een sterke devotie tot het beeld.

AFB. 5 Omdat het schip met daarop het pasgemaakte Maria-beeld de haven van Schiedam niet kan verlaten, verkoopt de beeldsnijder het aan een kerkmeester van de Sint-Janskerk in Schiedam. *Leven ende hystorie der saligher maghet Liedwy van Schiedam ende van haer wonderlike gheboorte*, gedrukt door Ot-gier Nachtegael te Schiedam in 1505. Museum Catharijne-convent, Utrecht, cat.nr. BMH Warm pi 1259B5(3).

De oorspronkelijke titel van het hoofdstuk waarin het verhaal van het wonderbaarlijk Mariabeeld wordt verteld, luidt: *Van Onser Vrouwen beelt ende wat devocien Liedwy daer toe hadde* (Van het Onze-Lieve-Vrouwebeeld en de verering die Lidwina daarvoor had). Nachtegael splitste het oorspronkelijke hoofdstuk 2 in twee delen en verdeelde de tekst over de nieuwe hoofdstukken 2 en 3. Voor beide nieuwe hoofdstukken maakte hij een titel. Bij het nieuwe hoofdstuk 2 luidt die: *Hoe die scippers metten beelde van Maria te Schiedamme quamen* (Hoe de schippers met een Mariabeeld naar Schiedam kwamen). Het nieuwe hoofdstuk 3 kreeg de titel: *Hoe dat Liedwy Onser Vrouwen beelde gruetende was* (Hoe Lidwina een groet bracht aan het Onze-Lieve-Vrouwebeeld). In de houtsnede komen meerdere elementen samen. Op de voorgrond staat de beeldhouwer die zijn Mariabeeld verkoopt aan een kerkmeester van Schiedam. Rechtsachter staat het Mariabeeld op een schip. Links op de achtergrond is Lidwina neergeknield voor het beeld, dat inmiddels een plaats heeft gekregen in de kerk van Schiedam. De houtsnede is tweemaal afgedrukt. De eerste keer direct na de titel van het nieuwe hoofdstuk 2, aan het begin van de tekst. De tweede keer is de houtsnede afgedrukt aan het einde van de tekst in hetzelfde hoofdstuk.

De eerste afdruk sluit goed aan bij de nieuw gemaakte titel. Immers op de rechterachtergrond is afgebeeld wat in de titel wordt vermeld: *Hoe die scippers metten beelde van Maria te Schiedamme quamen*. De tweede afdruk is geplaatst aan het einde van de tekst van het tweede hoofdstuk direct voorafgaand aan de nieuwe titel van het derde hoofdstuk. Ook hier is nu een goede aansluiting ontstaan omdat de groet van Lidwina aan Maria is terug te zien in de houtsnede. Door het hoofdstuk op te delen, kon Nachtegael dezelfde houtsnede tweekeer afdrukken, terwijl de relatie tussen afbeelding en tekst gewaarborgd werd door de zelfgemaakte titels.

Beschadiging bij hergebruik

Bij het hergebruik van de houtblokken kan schade ontstaan die zichtbaar wordt in de afdruk.¹⁸ De houtsnede met Lidwina's val op het ijs is hiervan een duidelijk voorbeeld. Wanneer de afbeeldingen uit de edities van 1498 en 1505 naast elkaar gelegd worden, zijn op de afdruk uit 1505 meerdere beschadigingen te zien die niet voorko-

AFB. 6 Een prikschaats (1400-1500) gevonden bij opgravingen in de omgeving van Rotterdam, zoals beschreven door Wiebe Blauw (zie noot 20) 57.

men in de afdruk van 1498 (afb. 3). Zo zijn in het rechtergedeelte van de bovenrand twee onderbrekingen te zien, die bij de eerdere afdruk niet aanwezig zijn. Daaronder is de horizon beschadigd, verder naar beneden is de lijn tussen de staande vrouw en de oever verdwenen, de schaatspunt van de gevallen Lidwina lijkt beschadigd en een deel van de ijsschots rechts op de afbeelding is verloren gegaan. Kortom, aan de afdruk is te zien dat de houtsnede uit de 1505-editie aan de rechterkant schade heeft opgelopen. Normaliter vormt dit soort beschadigingen geen probleem. In dit specifieke geval is het echter wel degelijk van belang. De afbeelding van de gevallen Lidwina heeft namelijk een bijzondere betekenis omdat het de vroegste weergave is waarop te zien is dat er rond 1500 geschaatst werd in Nederland.¹⁹

Zou alleen de afbeelding uit 1505 bestudeerd worden, dan moet de conclusie luiden dat de gevallen Lidwina en haar metgezel dezelfde soort schaatsen hebben. Beide dames dragen een schaats met aan de voorkant een uitsteeksel in de vorm van een driehoekje. Het zou een 'prikschaats' kunnen zijn. Dat is een schaats waarbij het ijzer aan de voorkant een extra punt heeft. Dit type wordt in de theorie over de schaatsontwikkeling beschouwd als een voorstadium dat gebruikt werd in de fase tussen lopen en glijden (afb. 6).²⁰

Op grond van de afbeelding uit 1505 zou geconcludeerd kunnen worden dat er in die tijd op het ijs prikschaatsen werden gedragen. Wordt echter de afdruk van 1498 bekeken dan heeft de schaats van Lidwina helemaal geen uitsteeksel aan de voorkant. De lijn van het ijzer is glad en rond. Lidwina is dus afgebeeld met een gewone schaats en niet met een prikschaats. Hieruit kan de algemene conclusie getrokken worden dat wanneer de beschadiging aan een houtblok niet als zodanig wordt herkend, het gevaar bestaat op een foute interpretatie van de afbeelding.

Samenvattend: De serie van twintig Lidwina-houtsneden is door drukker Otgier Nachtegael afgedrukt in een Latijnse *Vita* (1498) en in een Middelnerlands *Leven* (1595). Het vergelijken van beide drukken en de bestudering van de houtsneden levert een aantal bijzondere bevindingen: 1) een beeldtraditie van de vallende Lidwina die teruggaat op de groep met de bezwijmende Maria naast het kruis en doorloopt tot in onze tijd, 2) de werkwijze van Otgier Nachtegael die ruimte creëerde voor het meervoudig afdrukken van houtsneden door hoofdstukken te splitsen en nieuwe titels te maken, 3) met de schaats van Lidwina is aangetoond hoe een beschadiging aan het houtblok de interpretatie van de afbeelding kan beïnvloeden.

NOTEN

- 1 Veel voorkomende naamsvarianten zijn: Liduina, Liedwy, Lydewy, Lydwina, Lydwine. Tijdens het werken aan mijn masterscriptie *Lidwina van Schiedam nader bekeken: Houtsneden in vroege drukken* (2012), zijn in totaal honderdtweëntwintig verschillende vormen genoteerd. De scriptie is digitaal te raadplegen op Uva Scripties Online: <http://dare.uva.nl/scriptie/427370>.
- 2 Het originele *Vidimus* is aanwezig in het Nationaal Archief in Den Haag. Een facsimile bevindt zich in Den Haag, Koninklijk Bibliotheek B 150 C 35 en in het Liduina-archief in Schiedam.
- 3 B. Kruitwagen, 'Het proces van heiligverklaring van Sinte Liduina 1873-1890', *Sancta Liduina: gewijd aan de voorbereiding van het Ve eeuwfest* (Schiedam 1931-1933) 55-58, 71-73, 107-110; Charles Caspers, 'Liduina, the virgin of Schiedam. Rise, flourishing and waning of a Saint cult, c. 1400- c. 2000', in: Hein Blommesteijn e.a. *Spirituality renewed. Studies on significant representatives of the Modern Devotion* (Leuven 2003) 193-207.
- 4 Zie voor een uitgebreid literatuuroverzicht Bijlage V van de masterscriptie (noot 1) 98-107.
- 5 Narrative Sources: De verhalende bronnen in de middeleeuwse Nederlanden digitaal te raadplegen: www.narrative-sources.be: Hugo - Ho61, Thomas a Kempis - NLo092, Brugman - NLo093. Het Middelnederlandse leven: Tleven - NLo091
- 6 Ludo Jongen en Cees Schotel, *Het leven van Liedewij, de maagd van Schiedam. De Middelnederlandse tekst naar de bewaarde bronnen uitgegeven, vertaald en van commentaar voorzien. Fonds historische publicaties* (Schiedam 1989). [herdruk Hilversum 1994].
- 7 Koen Goudriaan, 'Het leven van Liduina en de Moderne Devotie', *Jaarboek voor Middelnederlandse geschiedenis* 6 (2003) 161-236.
- 8 De twee boeken gedrukt in Delft (1487, 1490) zijn aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag (Den Haag, KB 169, G 62; Den Haag, KB, 169 G 85). Het derde boek uit Gouda (1496) bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek Albert I in Brussel en is het enig overgeleverde exemplaar dat bekend is (Brussel, KB, A 1800).
- 9 In de masterscriptie is beschreven hoe in deze houtsneden het beeld van Lidwina ten voeten uit binnen een paar jaar verandert van een starre middeleeuwse voorstelling in een weergave met Renaissancistische vrijheid (p. 30-36).
- 10 F.W.H. Hollstein, *Dutch and Flemish etchings, engravings and woodcuts c. 1450-1700, Volume XII, Masters and Monogrammists of the 15th century* (Amsterdam 1955) 185-188; Ina Kok, *De houtsneden in de incunabelen van de Lage Landen 1475-1500. Inventarisatie en bibliografische analyse* (Amsterdam 1994) 757-761, 764, 880; Nelly Moerman, *Lidwina van Schiedam* (noot 1), bijlage III, 85-91.
- 11 'Heer Otgier Nachtegael of de drukker van de Vita Lydwinae', *De vijfhonderdste verjaring van de boekdrukkunst in de Nederlanden* [catalogus], Koninklijke bibliotheek Albert I (Brussel 1973) 518-524.
- 12 Naast de vier exemplaren in Nederland zijn ook exemplaren beschreven in Groot Britannië (4), België (2), Frankrijk (2), Duitsland (3), USA (4). In België is het exemplaar van de Universiteit van Leuven verloren gegaan. Bron: *Incunabula Short Title Catalogue (ISTC)*.
- 13 Johannes Brugman, *Vita alme virginis Lijdwine, 1498* (Catharijneconvent, inv. nr. BMH i-44) en de Middelnederlandse tekst: *Leven ende hystorie der saligher Liedwy van Schiedam ende van haer wonderlike gheboorte, 1505* (Catharijneconvent, inv. nr. BMH Warm pi-1259B5(3)).
- 14 Het woord 'houtsnede' is gebruikt om zowel het houtblok aan te duiden als de afdruk daarvan.
- 15 Geertruida de Moor, 'Het middeleeuwse Goudse geslacht Sonderdanc en Lidwina van Schiedam', *Ons Geestelijk Erf* 68 (1994) 76-105. Govaert Sonderdanc kwam uit een artsengeslacht. Zijn vader was arts en zijn zoon Willem vestigde zich als arts in Delft. De zoon

Willem Sonderdanc heeft zich zijn leven lang beijverd voor de verering van Lidwina van Schiedam. Zoals Brugman in zijn inleiding schrijft, is het vooral op aandringen van Willem Sonderdanc, dat hij de *Vita Lidwinae* geschreven heeft.

- 16 De maker van de Lidwina-houtsneden is tot op heden niet met zekerheid vastgesteld. In de kunsthistorische literatuur zijn veel namen genoemd. Schretlen is de eerste die Jacob Cornelisz. van Oostsanen noemt, zijn onderbouwing is echter zwak [M.J. Schretlen, 'Het vroege werk van Jacob Cornelis', *Oudheidkundig Jaarboek*, 5 (1925) 143-149]. Kurt Steinbart die een groot overzichtswerk heeft geschreven over het houtsnijwerk van Jacob Cornelisz. veronderstelt een nauwe relatie met 'een Lidwina-meester' maar gaat uit van twee verschillende personen [K. Steinbart, *Das Holzschnittwerk des Jakob Cornelisz von Amsterdam* (Burg b. Magdeburg 1937) 12-15]. Ina Kok ziet een stijlovereenkomst met de tweede houtsnijder die voor de *Canonici regulares* in Den Hem werkte [Ina Kok (zie noot 10) 759]. Door het werk van Meuwissen t.w. technisch onderzoek naar ondertekening, komt de aandacht weer bij Jacob Cornelisz. te liggen [Daantje Meuwissen, 'A painter in black and white. The symbiotic relationship between the paintings and woodcuts of Jacob Cornelisz. van Oostsanen', in: Molly Faries (red.), *Making and marketing. Studies of the painting process in fifteenth- and sixteenth-century Netherlandish workshops* (Turnhout 2006) 55-81].
- 17 In 2007 werd in de Liduina Basiliek in Schiedam een langwerpige Liduina-raam onthuld vervaardigd door de glasschilder Henk van Kooy. Bij de uitbeelding van Lidwina's val op het ijs heeft Van Kooy gesteund op de middeleeuwse voorstelling.
- 18 Ina Kok (zie noot 10) 14-15.
- 19 De houtsnede is dan ook favoriet bij de huidige schaatsers en in veel schaatsboeken is een afbeelding opgenomen: o.a. J. van Buttingha Wichers, *Schaatsenrijden* ('s Gravenhage 1888) 81; J.A. Schutter, *Leidraad bij de oefening van de beginselen van het schoon- en kunstrijden* (Groningen 1907) 5; Marnix Koolhaas, *Schaatsenrijden. Een cultuurgeschiedenis* (Amsterdam 2010) 17; Frances Defoe, *Figure skating and the arts. Eight centuries of sport and inspiration* (Atglen 2011) 59.
- 20 Wiebe Blauw, *Van glis tot klapschaats. Schaatsen en schaatsenmakers in Nederland, 1200 tot heden* (Franeker 2001) 57.

M
William Oudejans & Maarten

MADOC

Tijdschrift over de Middeleeuwen

Jaargang 27 nummer 1 voorjaar 2013